

Archeologisch bureauonderzoek

Plangebied Transvaalbuurt
Stadsdeel Oost-Watergraafsmeer
BO 09-103 Amsterdam 2009

Inhoud

Samenvatting	4
Inleiding	5
1 Administratieve gegevens plangebied	6
1.1 Administratieve gegevens	6
2 Wet- en regelgeving	7
2.1 Algemeen	7
2.2 Nationale regelgeving	7
2.3 Provincie Noord-Holland	8
2.4 Gemeente Amsterdam	8
2.5 Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie	10
2.6 Situatie bestemmingsplangebied Transvaalbuurt	12
3 Bodemkunde en historie	13
3.1 Algemeen	13
3.2 Historisch-topografische inventarisatie	14
3.2.1 Ontginning	14
3.2.2 Bewoning en nijverheid	15
3.2.3 Verstedelijking	16
3.3 Archeologische inventarisatie	18
4 Archeologische verwachtingskaart	19
5 Archeologische beleidskaart	22
Conclusie	24
Bronnen	25

Samenvatting

Bureau Monumenten & Archeologie (BMA) heeft in opdracht van Stadsdeel Oost-Watergraafsmeer een archeologisch bureauonderzoek uitgevoerd voor het bestemmingsplangebied Transvaalbuurt. Dit is bedoeld om het cultuurhistorische verleden van de plangebieden in kaart te brengen en daarmee een beeld te krijgen van de archeologische sporen die in de bodem aanwezig kunnen zijn.

De historisch topografische kartering heeft geresulteerd in een overzicht van archeologische informatie over de ontwikkeling van de Transvaalbuurt. Van dit ruimtelijke en landschappelijke beeld is een archeologische verwachting opgesteld die omgezet is naar een beleidskaart. De kaart biedt een specificatie van de beleidsregels en maatregelen voor de vereiste archeologische monumentenzorg.

De beleidskaart maakt onderscheid tussen een zone met een hoge archeologische verwachting, een zone met een lage archeologische verwachting en een zone zonder verwachting. Elke zone kent een specifieke normering om vast te stellen of en in welke mate eventueel archeologisch veldonderzoek nodig is in de bouwplanontwikkeling. Een specificatie van deze beleidsregels per zone is te vinden op de beleidskaart (p 22).

Voor het gehele plangebied geldt de wettelijke meldingsplicht. Dit houdt in dat ook in geval geen archeologisch vervolgonderzoek is vereist en toch bodemvondsten ouder dan 50 jaar worden aangetroffen dit aan Bureau Monumenten en Archeologie gemeld moet worden zodat in gezamenlijk overleg met de opdrachtgever maatregelen getroffen kunnen worden tot documentatie en berging van de vondsten.

Inleiding

Het archeologisch bureauonderzoek van Bureau Monumenten en Archeologie (BMA) betreft een inventarisatie van archeologische c.q. cultuurhistorische waarden binnen het plangebied Transvaalbuurt, stadsdeel Oost-Watergraafsmeer. Uitgaande van deze waardestellende inventarisatie wordt het beleid vastgesteld voor het behoud en/of documentatie van eventuele archeologische overblijfselen in verband met toekomstige bouwplannen.

Het archeologisch bureauonderzoek vindt plaats in het kader van het opstellen van het bestemmingsplan Transvaalbuurt. De voorliggende waardestelling is gebaseerd op een historisch topografische inventarisatie van kaartmateriaal, publicaties en archiefbronnen, in samenhang met archeologische informatie over vergelijkbare locaties in de directe omgeving.

In het bureauonderzoek komen het nationale, provinciale en gemeentelijke archeologiebeleid (hoofdstuk 2), de historische en archeologische achtergronden (hoofdstuk 3) en de archeologische verwachting van de plangebieden (hoofdstuk 4) aan de orde, gekoppeld aan een beleidskaart (hoofdstuk 5) waarmee wordt gespecificeerd of en in welke mate archeologische maatregelen binnen (toekomstige) planontwikkeling vereist zijn.

1 Administratieve gegevens plangebied

Het plangebied Transvaalbuurt wordt in het noorden begrensd door de spoorlijn Amstelstation-Muiderpoortstation, in het zuiden door de Ringvaart en in het oosten door de Linnaeusstraat.

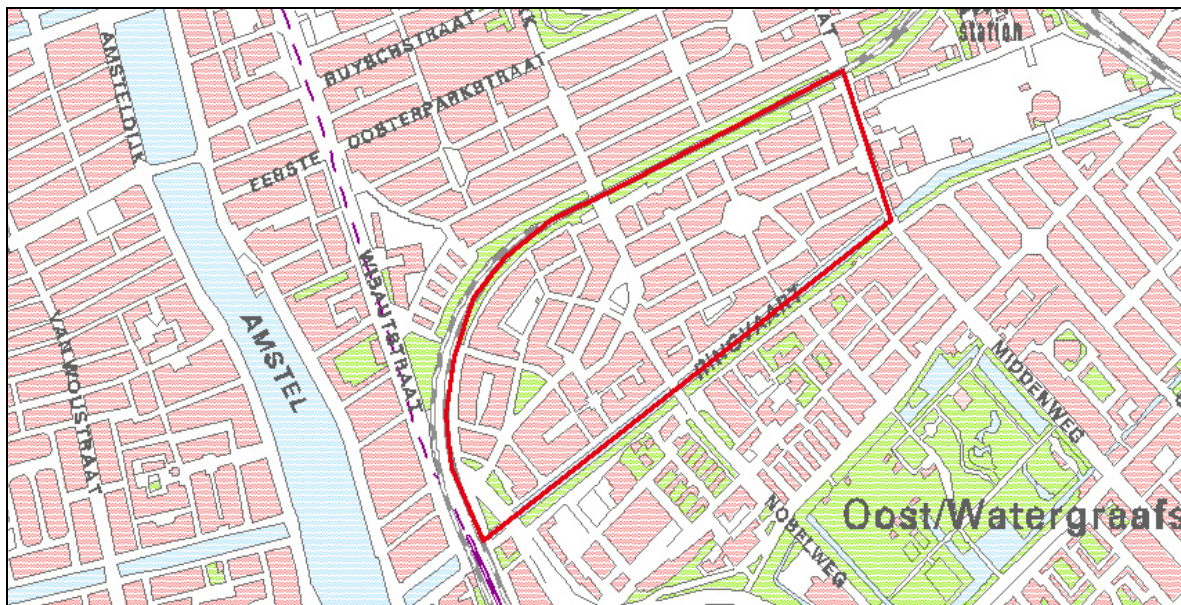
1.1 Administratieve gegevens

Opdrachtgever Stadsdeel Oost-Watergraafsmeer
Contactpersoon De heer J. Boesveldt
Adres Postbus 94801
Postcode / plaats 1090 GV Amsterdam

Plangebied

Provincie	Noord-Holland	Gemeente	Amsterdam
Plaats	Amsterdam	Kaartblad	25 G
ARCHIS meldingsnr.	38021		
X-coördinaat NW	122.781	Y-coördinaat N	485.131
X-coördinaat NO	123.639	Y-coördinaat O	485.650
X-coördinaat ZO	123.736	Y-coördinaat Z	485.370
X-coördinaat ZW	122.889	Y-coördinaat W	484.733

Locatie

1 Plangebied Transvaalbuurt (rood).

2 Wet- en regelgeving

2.1 Algemeen

Het archeologische erfgoed bestaat uit voorwerpen en structuren die in de bodem bewaard zijn. Ook landschappelijke of infrastructurele elementen kunnen een archeologische waarde hebben. Deze materiële overblijfselen vormen een onderdeel van onze leefomgeving waarvan het behoud in de bodem of documentatie op maat gesneden maatregelen vergen. Het archeologische bodemarchief levert een bijdrage aan de cultuurhistorie van onze stad en maakt de beleving van het verleden bovendien tastbaar.

Vanwege de ruimtelijke aard van archeologische sporen en vondsten in de bodem heeft het archeologische beleid raakvlakken met dat van de ruimtelijke ordening. Door de wijziging van de Monumentenwet 1988 met ingang van 1 september 2007 is de zorg voor het archeologisch erfgoed geïntegreerd in ruimtelijke ordeningsprocessen. Een essentieel uitgangspunt van de nieuwe wet is dat het erfgoed in de bodem beter wordt beschermd. Dit betekent dat in ruimtelijke ontwikkelingen vroegtijdig rekening wordt gehouden met archeologisch erfgoed. Als behoud in de bodem geen optie is, dan is, voorafgaand aan de bodemverstoring, onderzoek nodig om archeologische overblijfselen te documenteren en de informatie en vondsten te behouden. In de dichtbebouwde stedelijke omgeving is in de praktijk doorgaans sprake van deze laatste optie.

2.2 Nationale regelgeving

Aan het einde van de jaren tachtig groeide het besef dat archeologische vindplaatsen in Europa ernstig werden aangetast door grootschalige infrastructurele werken, de toename van bouwlocaties en de intensivering van de landbouw. Om het archeologische erfgoed beter te beschermen hebben de Europese ministers van Cultuur in 1992 het Verdrag van Valletta opgesteld (ook bekend als het Verdrag van Malta).

Een essentieel uitgangspunt van dit verdrag is dat behoud van archeologisch erfgoed in de bodem (in situ) in iedere fase van planontwikkeling dient te worden meegewogen. Als behoud in de bodem (bv door middel van technische maatregelen en/of planaanpassing) geen optie is, dient het bouwplan te voorzien in maatregelen om archeologische overblijfselen op een juiste wijze (volgens de wettelijk verplichte Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie) te documenteren en de informatie en vondsten te behouden. Het verdrag stelt de initiatiefnemer van een ruimtelijk plan, dat bodemverstoring tot gevolg heeft, verantwoordelijk voor de planologische en de financiële inpassing van archeologisch onderzoek. De nieuwe wet ter uitvoering van dit verdrag, de Wet op de archeologische monumentenzorg (Wamz)¹, is per 1 september 2007 definitief van kracht.

Op grond van de Wet op de archeologische monumentenzorg zijn vier wetten gewijzigd: de Monumentenwet 1988, de Ontgrondingenwet, de Wet milieubeheer en de Woningwet. De Wet op de Ruimtelijke Ordening bevatte al voorschriften om meer rekening te houden met archeologie ten behoeve van kwaliteitsverbetering van ruimtelijk beleid. Dit betekent o.a. dat elk bestemmingsplan

¹ Stb. 2007, nr. 42.

op archeologisch beleid zal worden getoetst.² Vanwege het ruimtelijke karakter van het bodemarchief heeft het archeologische beleid raakvlakken met dat van de ruimtelijke ordening. Door de wetwijzigingen worden archeologische belangen vanaf het begin van de besluitvorming in de ruimtelijke ordening meegewogen. Ondanks de getroffen maatregelen om vooraf archeologisch onderzoek in te plannen kunnen toevalsvondsten bij bouwprojecten worden aangetroffen. Hiervoor blijft de meldingsplicht van kracht.³

2.3 Provincie Noord-Holland

Per 1 juli 2008 is de nieuwe wet Ruimtelijke Ordening (Wro) in werking getreden. Hierdoor is de verhouding tussen de provincie en de gemeenten gewijzigd. In het beleidskader Landschap en Cultuurhistorie Noord-Holland omschrijft de provincie haar rol.⁴ Hierbij staat de samenwerking met gemeenten op basis van gemeentelijke en de provinciale structuurvisie centraal. Tevens handhaaft de provincie de Belvédère-benadering, waarin behoud van cultuurhistorie door ontwikkeling wordt nagestreefd. Als toetsingskader voor bestemmingsplannen en projectbesluiten met een Beeldkwaliteitplan hanteert de Provincie tevens het beleidskader en het streekplan. Op grond van de Wro dienen gemeenten bij de vaststelling van bestemmingsplannen, projectbesluiten en beheersverordeningen de Provinciale Ruimtelijke Verordening in acht te nemen.

In het beleidskader is opnieuw de Cultuur Historische Waardenkaart (CHW) opgenomen, waarin gebieden, die naar verwachting archeologisch waardevol zijn, zijn aangewezen als provinciale archeologische attentiegebieden. De waardestellingen van de CHW zijn bedoeld als primaire algemene indicaties die per specifiek plangebied nadere invulling en precisering behoeven.

De provinciale beleidsintentie is om invulling aan de primaire doelstelling van het Verdrag van Malta te geven en archeologische reservaten aan te wijzen. Deze gebieden dienen om archeologische monumenten duurzaam te beschermen en te beheren en daarmee voor toekomstig onderzoek te bewaren.⁵ Daarnaast betreft de provincie nadrukkelijk culturele waarden, waaronder ook archeologie, bij de realisatie van de ruimtelijke- en stedelijke vernieuwing.

2.4 Gemeente Amsterdam

In aansluiting op het rijks- en provinciaal beleid besteedt de gemeente specifieke aandacht aan vroegtijdige inpassing van archeologie in de ruimtelijke ordeningsprocessen.⁶ Uitgangspunt hierbij is een kwalitatief adequaat beheer van het cultureel erfgoed met aandacht voor een efficiënte voortgang van bouwprocessen en kostenbeheersing. Tegen deze achtergrond is de afdeling Archeologie BMA in 2001 gestart met een nadere inventarisatie van archeologische verwachtingen in elk afzonderlijk stadsdeel. Hiertoe worden onder meer verschillende historische kaartbeelden van het stadsdeelgebied met elkaar vergeleken. Deze inventarisatie is bedoeld als een verfijning van het verwachtingsbeeld van de Archeologische Monumenten Kaart (AMK) en de Cultuur Historische

² Artikel 38a lid 1 van de gewijzigde Monumentenwet schrijft hierover dat *De gemeenteraad bij vaststelling van een bestemmingsplan als bedoeld in artikel 3.1 van de nieuwe Wet op de Ruimtelijke Ordening en bij de bestemming van de in het plan begrepen grond, rekening houdt met de in de grond aanwezige dan wel te verwachten monumenten. Met 'monument' wordt hier een (onbeschermde) archeologisch monument bedoeld, ofwel alle terreinen welke van algemeen belang zijn wegens hun schoonheid, hun betekenis voor de wetenschap of hun cultuurhistorische waarde* (art. 1 Monumentenwet).

³ Artikel 53 van de gewijzigde monumentenwet 1988.

⁴ Provincie Noord-Holland 2006.

⁵ Van Eerden 2008, 14-15.

⁶ BMA 2005, 58.

Waardenkaart (CHW) van de provincie Noord-Holland, en de landelijke Indicatieve Kaart Archeologische Waarden (IKAW) waarin de stedelijke gebieden niet gekarteerd zijn.

De nieuwe wetgeving schrijft voor dat bij vaststelling van een nieuw bestemmingsplan altijd een nadere waardestelling nodig is van de aanwezige archeologische verwachting in de vorm van een bureauonderzoek. Dit bureauonderzoek behelst een specificatie van eventuele archeologische waarden binnen een specifiek plangebied en een advies met betrekking tot het daarbij behorende beleid en/of te nemen maatregelen. Bij de formulering van het beleid staat altijd een realistische balans tussen het archeologische belang ten opzichte van de voortgang van het ruimtelijke ontwikkelingsproces in de stad centraal.

De bescherming van (verwachte) archeologische waarden kan in een bestemmingsplan (o.a.) worden geregeld met een aanlegvergunning als bedoeld in artikel 3.3.a van de Wet op de Ruimtelijke Ordening. Verder kan in het belang van de archeologische monumentenzorg worden bepaald dat de aanvrager van een reguliere bouwvergunning als bedoeld in artikel 44, eerste lid, van de Woningwet een rapport dient te overleggen als bedoeld in artikel 39, tweede lid en kan worden bepaald dat aan een reguliere bouwvergunning als bedoeld in artikel 44, eerste lid, van de Woningwet voorschriften kunnen worden verbonden als bedoeld in artikel 39, derde lid, van de Monumentenwet. Zowel aan een aanlegvergunning als uitzondering kunnen voorschriften worden verbonden in het belang van de archeologische monumentenzorg.

Bij de bepaling van de uitzonderingsdrempels voor archeologisch wordt een combinatie van factoren, in acht genomen, te weten: a) de specifieke aard van de cultuurhistorische / archeologische waarden, b) het oppervlak van het te ontwikkelen terrein en c) de diepte van de bodemingreep. Volgens deze systematiek gelden in Amsterdam dertien beleidsvarianten:

- 1: gebieden met bekende archeologische waarden. Aangezien hier met zekerheid archeologische overblijfselen aanwezig zijn, is bij elke bodemingreep ongeachte het oppervlak of de diepte archeologisch onderzoek noodzakelijk
- 2: bebouwde gebieden met een hoge archeologische verwachting binnen het historische centrum van Amsterdam (tot en met de Vierde Uitleg: binnen de Singelgracht). Uitzondering van archeologisch veldonderzoek geldt bij bodemingrepen kleiner dan 50 m² en minder dan 0,50 m onder maaiveld.
- 3: gebieden met een hoge archeologische verwachting langs nog aanwezige historisch infrastructurele assen / in een historische woonkern buiten het historische centrum van Amsterdam. Deze gebieden zijn onbebouwd of de bebouwing dateert van vóór de 19de eeuw. Uitzondering van archeologisch veldonderzoek geldt bij bodemingrepen kleiner dan 100 m² en minder dan 0,50 m onder maaiveld.
- 4: bebouwde gebieden met een hoge archeologische verwachting langs nog in het landschap zichtbare historisch infrastructurele assen / in historische woonkern buiten het historische centrum van Amsterdam. De bebouwing dateert uit het einde van de 19de eeuw. Uitzondering van archeologisch veldonderzoek geldt bij bodemingrepen kleiner dan 100 m² en minder dan 1,00 m onder maaiveld.
- 5: bebouwde gebieden met een lage archeologische verwachting langs voormalige (overbouwde of opgehoogde) historisch infrastructurele assen / in een historische woonkern buiten het historische centrum van Amsterdam. De bebouwing of ophoging dateert uit de 20ste eeuw. Uitzondering van archeologisch veldonderzoek geldt bij bodemingrepen kleiner dan 500 m² en minder dan 2,00 m onder maaiveld.
- 6: onbebouwde gebieden met een lage archeologische verwachting in de landelijke periferie van Amsterdam. Hier liggen archeologische vondsten dicht aan het oppervlak, zodat relevante archeologische lagen kunnen zijn opgenomen in de bouwvoor. De bouwvoor heeft gemiddeld een diepte van 0,3 – 0,5 m waaronder een eerste sporenvlaak zichtbaar wordt. Uitzondering van archeologisch veldonderzoek geldt bij bodemingrepen kleiner dan 500 m² en minder dan 0,50 m onder maaiveld.

- 7: bebouwde gebieden met een lage archeologische verwachting in de voormalige (overbouwde of opgehoogde) landelijke periferie van Amsterdam. De bebouwing of ophoging dateert uit het einde van de 19de eeuw. Uitzondering van archeologisch veldonderzoek geldt bij bodemingrepen kleiner dan 10.000 m² en minder dan 1,00 m onder maaiveld.
 - 8: bebouwde gebieden met een lage archeologische verwachting in de voormalige (overbouwde of opgehoogde) landelijke periferie van Amsterdam. De bebouwing of ophoging dateert uit de 20ste eeuw. Uitzondering van archeologisch veldonderzoek geldt bij bodemingrepen kleiner dan 10.000 m² en minder dan 2,00 m onder maaiveld.
 - 9: terreinen met een lage archeologische verwachting die als vaarweg in gebruik zijn binnen het historische centrum van Amsterdam (tot en met de Vierde Uitleg: binnen de Singelgracht). Uitzondering van archeologisch veldonderzoek geldt bij ingrepen in de waterbodem kleiner dan 500 m².
 - 10: gebieden met een lage archeologische verwachting die als vaarweg in gebruik zijn buiten het historische centrum van Amsterdam. Uitzondering van archeologisch veldonderzoek geldt bij ingrepen in de waterbodem kleiner dan 10.000 m².
 - 11: gebieden met een lage archeologische verwachting die onder water in het IJ liggen, of die als haven in het IJ liggen of die van oorsprong een opgespoten eiland (bijv. baggerdepots uit de 19de eeuw of eilanden zoals IJburg) zijn. Uitzondering van archeologisch veldonderzoek geldt bij bodemingrepen kleiner dan 10.000 m² en minder dan 4,00 m ÷ NAP.
 - 12: gebieden met een lage archeologische verwachting die in een droogmakerij liggen. Uitzondering van archeologisch veldonderzoek geldt bij bodemingrepen kleiner dan 10.000 m² en minder dan 0,50 m onder maaiveld.
 - 13: gebieden zonder archeologische overblijfselen omdat hier al archeologisch onderzoek of grootschalig grondverzet heeft plaatsgevonden voor bijv. zware funderingen, kelders, tunnels ed. Er geldt daarom een lage archeologische met een uitzondering voor archeologisch onderzoek. Deze categorie plangebieden zijn wel indirect van belang voor archeologische planning omdat ze aanwijzingen geven voor de eventuele aanwezigheid van archeologische resten in omliggende gebieden.
- Voor alle beleidsvarianten geldt dat van het dieptecriterium alleen kan worden afgeweken als exacte gegevens over de bodemopbouw of de aanwezige verstoringen bekend zijn.

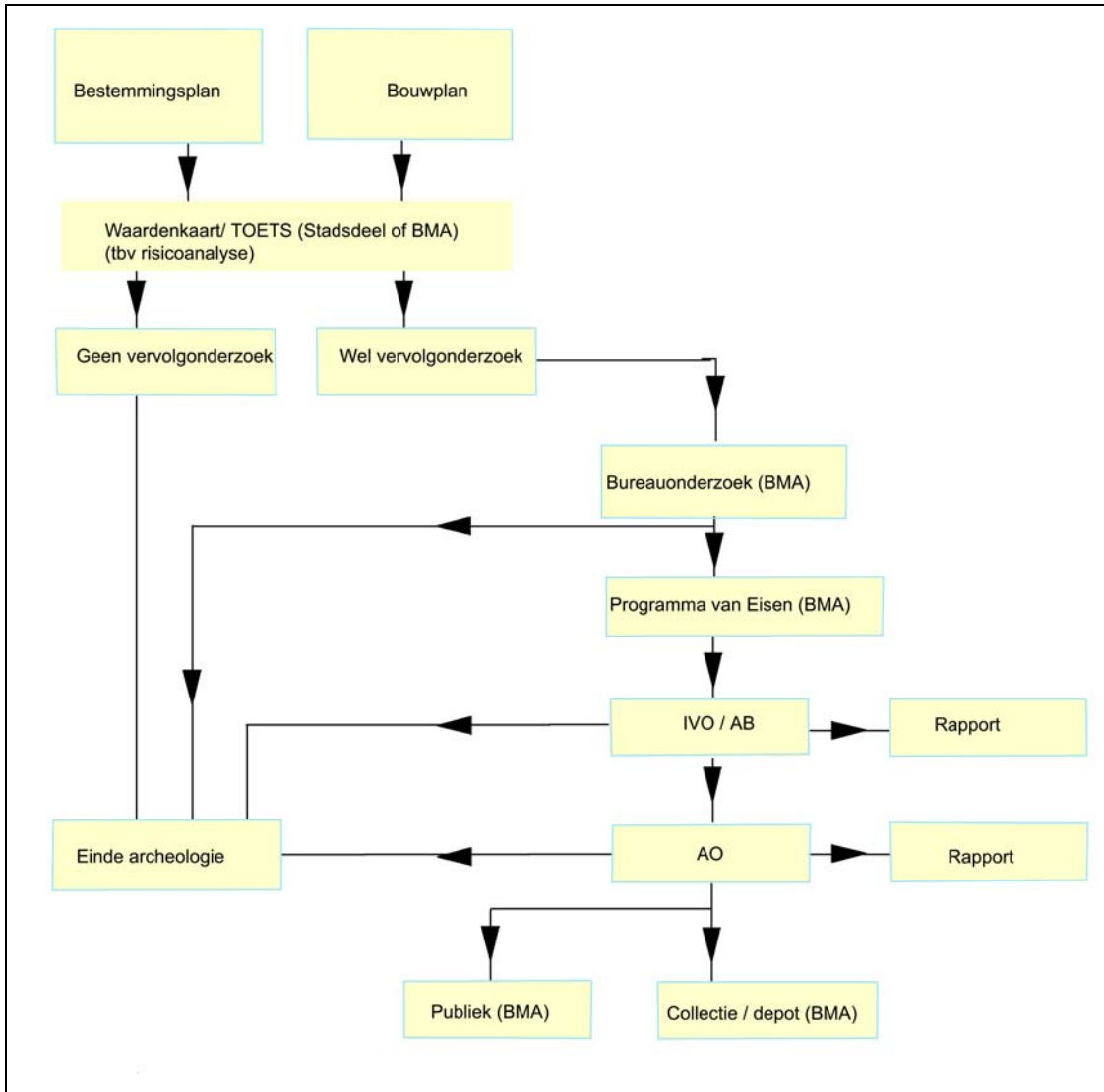
2.5 Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie

Voor de inpassing van archeologisch onderzoek in het proces van de ruimtelijke planvorming bestaat een standaard pakket van maatregelen waarvan de kwaliteitsnormen door het ministerie van OCW zijn opgesteld (KNA: Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie). De maatregelen gaan uit van een gefaseerde aanpak, zodat per plangebied, al naar gelang de locatie, de aard van de bodemingreep en de archeologische verwachting, een op maat gesneden programma kan worden opgesteld. Er is sprake van een gefaseerde aanpak waarbij een onderscheid gemaakt wordt in het Bureauonderzoek (BO), eventueel gevolgd door het Inventariserend Veldonderzoek (IVO) en de Archeologische Opgraving (AO) of een Archeologische Begeleiding (AB).

Het IVO is bedoeld om de resultaten van het bureauonderzoek te toetsen. Het geeft inzicht in de aanwezigheid en toestand van de archeologische overblijfselen in de bodem. Een AO wordt uitgevoerd in geval er sprake is van een vindplaats met archeologische resten die volledig dienen te worden gedocumenteerd en geborgen.

Een AB houdt in dat er geen apart archeologisch onderzoek plaatsvindt voorafgaand aan het bouwproces, maar dat de bouwgreep onder begeleiding van een archeoloog wordt uitgevoerd. Volgens de vigerende KNA voorschriften kan dit alleen in geval van uitzondering, bijvoorbeeld wanneer er sprake is van een beperkte bodemingreep op een gewaardeerd terrein of een AMK-

terrein. Elke onderzoeksfase wordt afgesloten met een selectiebesluit. Hierin wordt vastgesteld welke delen van een plangebied in aanmerking komen voor verder archeologisch onderzoek of voor bescherming en welke delen van het plangebied verloren gaan zonder een archeologische opgraving (afb. 2). De wijze waarop de verschillende archeologische werkzaamheden worden uitgevoerd is afhankelijk van de omvang van de bouwlocatie, de aard van de archeologische resten en de opzet van het civiel technisch programma. Goede integratie van de het archeologisch programma in het bouwproces is een belangrijke voorwaarde voor efficiëntie in de uitvoering.

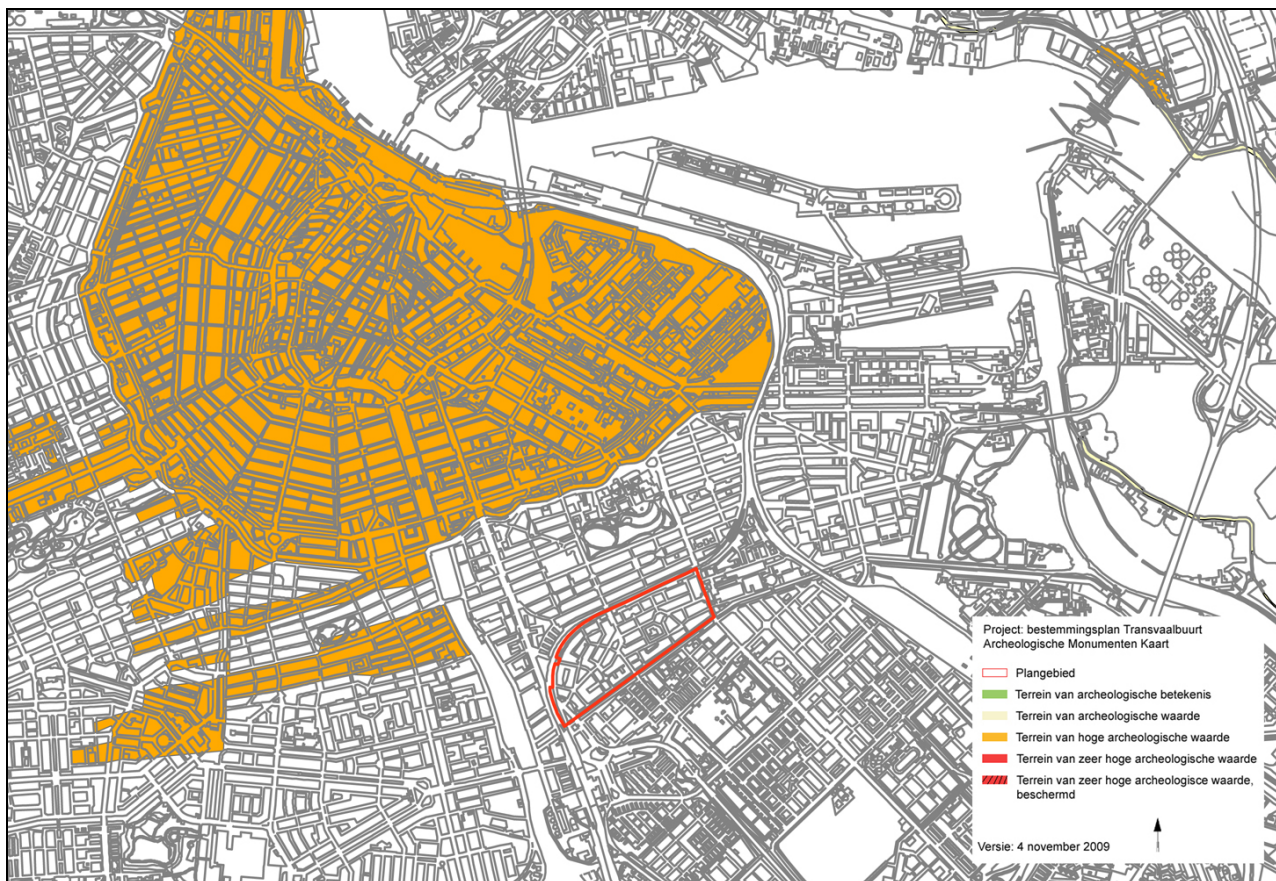
2 Stroomschema archeologisch onderzoek.

Indien een archeologische waardestelling in het kader van een bestemmingsplan geformuleerd wordt, zal hieruit pas een eventueel veldonderzoek voortkomen wanneer bouwaanvragen in het kader van het betreffende bestemmingsplan ingediend worden. Voor alle veldonderzoeken is een Programma van Eisen (PvE) vereist. Hierin zijn de kwalitatieve randvoorwaarden en onderzoeksvragen voor het werk vastgelegd. Het vormt de basis voor verdere planning en kostenraming. In het PvE wordt tevens beschreven of archeologische overblijfselen in de bodem bewaard kunnen blijven of dat opgraven van deze resten noodzakelijk is (selectiebesluit). Het PvE is onderdeel van de bouwprocedure. Het (laten) opstellen ervan behoort tot de verantwoordelijkheid van de initiatiefnemer van het bouwplan.

Ondanks de maatregelen om vooraf archeologisch onderzoek in te plannen kunnen toevallig vondsten bij bouwprojecten worden aangetroffen. Hiervoor blijft de wettelijke meldingsplicht van kracht.⁷ Dit houdt in dat de uitvoerder of opdrachtgever de gemeente over de vondst dient te informeren zodat maatregelen ter documentatie of berging ervan getroffen kunnen worden.

2.6 Situatie bestemmingsplangebied Transvaalbuurt

Binnen het plangebied zijn geen wettelijk beschermde archeologische monumenten aangewezen. Bovendien is het plangebied volgens de Archeologische Monumenten Kaart (AMK: terrein 14.611) en de provinciale Cultuur Historische Waardenkaart (CHW: MLA 245A) vrij van zones met een archeologische waardering (afb. 3). Het verwachtingsbeeld van de AMK en CHW is echter algemeen van aard en dient in het kader van de bouwplanvorming nader te worden uitgewerkt. Het volgende hoofdstuk betreft een historisch topografische analyse ten behoeve van een specificatie en een ruimtelijk onderscheid van de archeologische verwachtingen.

3 Het plangebied Transvaalbuurt, in rood aangegeven, op de Archeologische Monumenten Kaart (AMK). De Cultuurhistorische waardenkaart van de Provincie Noord-Holland (CHW) komt overeen met het kaartbeeld van de AMK.

⁷ Artikel 53 van de gewijzigde monumentenwet 1988.

3 Bodemkunde en historie

3.1 Algemeen

Het huidige 'natuurlijke' landschap in en om Amsterdam wordt in grote mate bepaald door de landschapsvorming die zich voltrok in het Holoceen, de periode na de laatste IJstijd (vanaf ca. 10.000 BP). Er heerste toen vanaf ca. 4.000 BP een gematigd klimaat waarin veengroei mogelijk was. Toen ontstond hier in de kuststreek het zogenaamde Hollandveen. Het Hollandveen Laagpakket bevindt zich thans in de ondergrond tussen gemiddeld 4 - 5 m ÷ NAP en 2 m ÷ NAP en loopt plaatselijk door tot 0 m NAP. Dit natuurlijke landschap is omgevormd tot een veenweidegebied door middel van grootschalige veenontginningen, die in de 11de eeuw van start gingen.⁸ Bij de cultivatie van het landschap speelde de waterhuishouding een cruciale rol. Tegelijkertijd met de veenontginningen begon ook de aanleg van dijken en later in de 17de en 18de eeuw volgde de uitgebreide droogmakerijen waarbij grote watergebieden in Noord-Holland werden ingepolderd. Wat de vroegste bewoning van Amsterdam betreft dateren de oudste archeologische sporen van huizen tot nu toe uit de 12de eeuw. Rond de stad en met name op de hoger gelegen strandwallen in Noord Holland zijn vindplaatsen met bewoningssporen die teruggaan tot in de Bronstijd (ca. 2.000 - 800 v. Chr.).

De eerste bewoning van Amsterdam ontwikkelde zich in de 12de en 13de eeuw aan de Nieuwendijk/Kalverstraat en de Warmoesstraat/Nes. Met de aanleg van de (Nieuwezijds en Oudezijds) burgwallen in de 14de eeuw startte het proces van stadsvorming. De stad had eerst een aarden omwalling ('sciltraminge') als verdedigingswerk die in de laatste kwart van de 15de eeuw werd vervangen door een stenen stadsmuur. De laatmiddeleeuwse stad was omsloten door de huidige Singel aan de westkant en de Gelderse kade en Kloveniersburgwal aan de oostkant. In de periode 1585-1663 groeide de stad explosief door vier stadsuitbreidingen. Ten tijde van de Eerste Uitleg (1585-1586) verplaatste de stadsrand zich naar de huidige Herengracht en de Oudeschans. Bij de Tweede Uitleg (1592-1596) verschenen er vier nieuwe woon- en werkeilanden (Marken, Uilenburg, Rapenburg en Vlooienburg) aan de oostkant van de stad. In 1613 ontstond met de Derde Uitleg aan de westzijde van de stad de woon- en werkbuurt de Jordaan en het eerste deel van de grachtengordel tot aan de Leidsegracht. De vroeg 17de-eeuwse stad werd beschermd door een gebastioneerde aarden wal ontworpen naar de nieuwste fortificatieplannen uit Italië, voorzien van elf bolwerken. Met de Vierde Uitleg van 1663 werd in de Gouden Eeuw het halfcirkelvormige stadsplan van Amsterdam voltooid. Het oostelijke deel van de grachtengordel werd aangelegd over de Amstel en aan het IJ werden de drie oostelijke haveneilanden Kattenburg, Wittenburg, Oostenburg gerealiseerd. De nieuwe bakstenen stadswal (met nu in totaal 26 bolwerken) volgde met z'n gracht het tracé van de huidige Singelgracht.

De eerste woonwijken buiten de Singelgracht verrezen naar aanleiding van het uitbreidingsplan Kalff in 1877, gevolgd door een tweede ring na annexatie van grote delen van de gemeenten Nieuwer-Amstel en Sloten in 1896. De 20ste-eeuwse groei van de stad valt uiteen in vier fasen; bebouwing van de Baarsjes, Zuid en Oost in de twintiger en dertiger jaren, het door nieuwbouw aaneengroeien van voormalige dijkdorpen in Amsterdam Noord, de wederopbouw wijken aan de westzijde van de stad (de Westelijke Tuinsteden) en de bebouwing van de voormalige Bijlmermeer in de zestiger en zeventiger jaren. Met IJburg borduurt de stad begin 21ste eeuw weer voort op het concept van vier eeuwen tevoren, het creëren van stedelijk areaal in en aan het IJ.

⁸ Veerkamp 1997, 10-31.

3.2 Historisch-topografische inventarisatie

Voor deze historisch topografische analyse zijn verschillende cartografische bronnen gebruikt, waaronder de Topografische Militaire Kaart (1854) gecombineerd met gegevens van de kaarten van Nicolaes Visscher (ca. 1700), Jan Mol (1770) en De Geest en Scheltema (1888).

4 Het plangebied op de kaart van Mol uit 1770.

3.2.1 Ontginning

Het plangebied Transvaalbuurt bevindt zich in de voormalige Overamstelse polder, het gebied tussen de Singel en de Watergraafsmear of Diemermeer. Deze polder maakte deel uit van het Amstelland, het landelijke gebied van Amsterdam rond de Amstel. De ontginning van dit gebied vond in de 12de en 13de eeuw plaats, waarbij de Amstel als ontginningsas werd gebruikt. Haaks op de Amstel werden percelen uitgezet met een onderlinge afstand van 30 tot 100 m. Aan de kopskant verrezen boerderijen op huisterpen en ontstond de voor het veenlandschap typerende lintbebouwing. De percelen werden door middel van perceleringssloten gescheiden. Deze sloten dienden om het natte veengebied te ontwateren waardoor geschikt akkerland ontstond. Als bijkomend gevolg van de ontwatering van het veen daalde het maaiveld en werden de grond weer natter. Aangezien de akkers bloot kwamen te staan aan overstromingsgevaar werden ter bescherming achter- en zijkaden aangelegd. Ondanks deze maatregelen zette de vernatting van de percelen zich door.⁹ Daarom bracht men nieuwe stroken veen in cultuur. Bij de verlenging van de kavels schoof ook vaak de bewoning op. De achterkade werd dan als secundaire ontginningsas in gebruik genomen.¹⁰ Dit zogenaamde slagenlandschap is nog duidelijk te zien op historische kaarten (afb. 5).

⁹ Borger 1987, 16-17.

¹⁰ Stol 1993, 29.

5 Het plangebied binnen de oude verkavelingsstructuur op de Topografisch Militaire kaart uit 1854. 150 meter oostelijk van de Amstel werd in 1843 een treinverbinding (het Rhijnspoor) naar Utrecht aangelegd, die langs de westrand van het plangebied liep.

3.2.2 Bewoning en nijverheid

Vanwege zijn perifere en tevens landelijke ligging was de Overamstelse Polder in het verleden een aantrekkelijk en gewild stedelijk recreatiegebied. Door de polder liepen diverse paden. Een daarvan was de Oetewalerweg (de huidige Linnaeusstraat), die van het dorp Oetewaal of Houtewaal, bij het huidige Artis, naar Ouderkerk liep. Aanvankelijk moest men met een veer de overkant van het Watergraafs- of Diemermeer bereiken. Nadat het meer in 1625-29 was drooggelegd sloot de Oetewalerweg aan op de Middenweg door de Diemer- of Watergraafsmeerpolder.¹¹

Binnen het plangebied, aan de westzijde van de Oetewalerweg lagen verschillende buitenplaatsen of uitspanningen (afb. 4). Van noord naar zuid waren dit: Nieuw Bloemendaal¹², De Nieuwe Plaats Rooiaal¹³, 't Nieuw Swart Huys¹⁴. Op de hoek van de Oetewalerweg en de Ringvaart, bij de Oetewalerbrug naar de Watergraafsmeer, lag Herberg Nieuw Zomergroen of De Warme Hand.¹⁵ Die naam zou verband houden met de moord van drie bewoners van een boerderij aan de Ringdijk door een inbreker in 1854. voordat de dader vluchtte dronk hij bezweet nog een glaasje in de naastgelegen herberg Nieuw Zomergroen, waarbij zijn hand een afdruk op de toonbank achterliet. Omdat de dader mede op grond van deze afdruk kon worden gearresteerd werd de herberg hierna 'De Warme Hand' genoemd.¹⁶

¹¹ Heijdra 2001, 14

¹² Bertram 2005, 209

¹³ Bertram 2005, 210

¹⁴ Bertram 2005, 211

¹⁵ Heijdra 1997, 9 en 2001, 17; Kruizinga 1979, 29

¹⁶ Kruizinga 1979, 28,29

6 De ringvaart en –dijk met de Oetewalertolbrug vanuit het westen. Links Herberg De Warme Hand. (Tekening G. Lambrechts 1817, Stadsarchief).

3.2.3 Verstedelijking

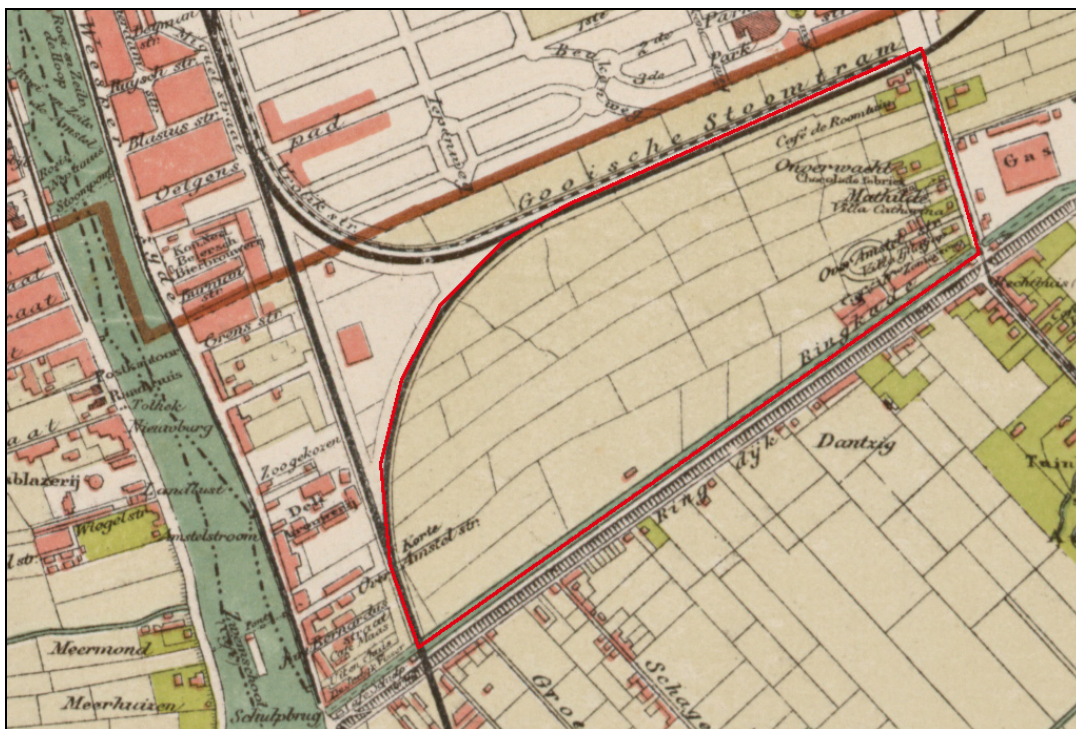
Tot midden 19de eeuw was een groot deel van de Overamstelse Polder nog een buitenstedelijk gebied. De polder viel deels binnen de gemeente Amsterdam, deels binnen de gemeente Nieuwer Amstel: de grens liep ter hoogte van de huidige Vrolijkstraat (afb. 7). De eerste veranderingen betroffen de aanleg van spoorwegen. In 1843 werd door de polder ter plaatse van de huidige Wibautstraat de Rhijnspoorweg aangelegd, de treinverbinding naar Utrecht en het Duitse achterland. Het in 1939 afgebroken Weesperpoortstation was het eindpunt in Amsterdam (afb. 5). In 1880 werd besloten het Rhijnspoor te verbinden met de oostelijke sporen bij de haven en het geplande maar nog te bouwen Centraal Station.¹⁷ Hiertoe werd de spoorbaan aangelegd die de Transvaalbuurt in het westen en noorden omsluit (afb. 7). Tenslotte reed vanaf 1881 de Gooische Stoomtram van het Weesperpoortstation over de Linnaeusstraat (tot 1878 de Oetewalerweg) naar Diemen en het Gooi (afb. 7).¹⁸

Het landelijk karakter van de Overamstelse Polder zou in fasen verloren gaan door voortschrijdende stedelijke bebouwing. Aan het einde van de 19de eeuw was het inwonertal van Amsterdam zodanig gegroeid dat de stad moest uitbreiden. Hiertoe werden in een ring rondom de 17de-eeuwse binnenstad diverse nieuwe woonwijken aangelegd. De meeste gebieden binnen deze 19de-eeuwse ring werden verkaveld volgens het plan Kalf uit 1877, waarbij de oorspronkelijke percelering van de polder in de Oosterparkbuurt ten noorden van de Transvaalbuurt werd aangehouden (afb. 7). Na de bebouwing van de Oosterparkbuurt had Amsterdam echter de zuidelijke gemeentegrens bereikt. Na een mislukte poging in 1882, wist Amsterdam in 1896 te bereiken dat een groot deel van de gemeente Nieuwe Amstel, waaronder het zuidelijk deel van de Overamstelse Polder, bij Amsterdam werd gevoegd.¹⁹

¹⁷ Heijdra 1997, 9

¹⁸ Heijdra 2001, 80

¹⁹ Heijdra 2001, 56

7 Het plangebied in de gemeente Nieuwer Amstel, net ten zuiden van de gemeentegrens (detail van kaart van De Geest en Scheltema uit 1888).

Woningbouw in het plangebied kwam niet terstond op gang. In 1903 wordt door Berlage een bouwplan ontworpen voor de toekomstige Transvaalbuurt, waarbij hij breekt met de 19de-eeuwse traditie om zoveel mogelijk de oorspronkelijke verkaveling aan te houden. Pas in 1912 wordt met de uitvoering van het plan begonnen, waarin een deel van de woningen door Berlage zelf is ontworpen.

8 Door Berlage ontworpen huizen aan de Linnaeusstraat-Pretoriusstraat, ca 1915 (Stadsarchief).

3.3 Archeologische inventarisatie

In het plangebied is tot op heden geen archeologisch veldonderzoek uitgevoerd. Concrete aanwijzingen over de kwaliteit van archeologische sporen zijn daarom niet voorhanden. In de directe omgeving, daarentegen, is een archeologische vindplaatsen onderzocht, die aanvullende informatie verschaft over de landschappelijke en topografische ontwikkeling van het plangebied.

In 2004 heeft BMA veldonderzoek (OVA) verricht op een locatie ten westen van het plangebied aan de Wibautstraat. Daarbij zijn bewoningssporen in de vorm van greppels en een bakstenen vloer uit de 18de eeuw aangetroffen. Het Hollandveen bevond zich in op dit terrein op gemiddeld 3,00 ÷ NAP.²⁰

Daarnaast kan de kwaliteit van eventuele archeologische resten worden vastgesteld op basis van de bovenstaande inventarisatie van historisch topografische bronnen. Het is mogelijk dat bijbehorende archeologische resten uit deze periodes in de bodem bewaard zijn. Het kan dan gaan om verkavelingstructuren (zoals slootpatronen), maar ook om huisterpen. Ook materiële overblijfselen van boerderijen, buitenplaatsen en (agrarische) bedrijven, kunnen worden aangetroffen. Deze sporen kunnen vooral worden aangetroffen langs oude infrastructurele assen, zoals de Oetewalerweg (nu Linnaeusstraat).

De bovenste laag van de ondergrond van de plangebieden betreft begin 20ste eeuw aangebrachte grond. Het oorspronkelijke polderpeil bevond zich in de Overamstelse Polder op ca. 2,00 m ÷ NAP.²¹ Op basis van de huidige maaiveldhoogte (ca. 0,50 m + NAP) kan er vanuit gegaan worden dat het oorspronkelijke maaiveld met eventuele archeologische sporen of vondsten zich nu op een diepte van ca 2,00 m onder het huidige maaiveld bevindt.

Er bestaat een grote kans dat de archeologische kwaliteit van de ondergrond in het plangebied is aangetast. Dit is het gevolg van de aanleg van de woonwijk in de Transvaalbuurt aan het begin van de 20ste eeuw. Daarbij zijn het oorspronkelijke maaiveld en de bijbehorende bodemopbouw waarschijnlijk verstoord.

²⁰ Gawronski & Veerkamp 2008, 9-10.

²¹ Dienst der Publieke Werken 1967, 290-294.

4 Archeologische verwachtingskaart

Op basis van bovenstaande inventarisatie (hoofdstuk 3) zijn binnen het plangebied Transvaalbuurt materiële overblijfselen te verwachten die samenhangen met het gebruik van de Overamstelse Polder vanaf de 12de eeuw tot de 20ste eeuw. Dit leidt tot een verwachtingskaart van archeologische materiële neerslag voor het plangebied.

Archeologische verwachtingszones

- **Begrenzing plangebied**

- **Zone A: Bewoning langs de Oetewalerweg**
Betreft de zone van bewoning achter de middeleeuwse weg. De materiële neerslag betreft sporen van ophogingen, gebouwen, losse vondsten en afval. Vanwege de lange gebruikperiode hebben de archeologische sporen een hoge dichtheid en een sterke onderlinge samenhang. De archeologische verwachting is daarom hoog.

- **Zone B: Uitspanning of buiten Nieuw Bloemendaal**
Betreft de zone van de uitspanning of het buiten Nieuw Bloemendaal. De materiële neerslag betreft sporen van ophogingen, gebouwen, losse vondsten en afval. Vanwege de lange gebruikperiode hebben de archeologische sporen een hoge dichtheid en een sterke onderlinge samenhang. De archeologische verwachting is daarom hoog.

- **Zone C: Uitspanning of buiten De Nieuwe Plaats Rooiaal**
Betreft de zone van de uitspanning of het buiten De Nieuwe Plaats Rooiaal. De materiële neerslag betreft sporen van ophogingen, gebouwen, losse vondsten en afval. Vanwege de lange gebruikperiode hebben de archeologische sporen een hoge dichtheid en een sterke onderlinge samenhang. De archeologische verwachting is daarom hoog.

- **Zone D: Uitspanning of buiten 't Nieuwe Swart Huys**
Betreft de zone van de uitspanning of het buiten 't Nieuwe Swarthuys. De materiële neerslag betreft sporen van ophogingen, gebouwen, losse vondsten en afval. Vanwege de lange gebruikperiode hebben de archeologische sporen een hoge dichtheid en een sterke onderlinge samenhang. De archeologische verwachting is daarom hoog.

- **Zone E: Herberg Nieuw Zomergroen of De Warme Hand**
Betreft de zone van de Herberg Nieuw Zomergroen of De Warme Hand. De materiële neerslag betreft sporen van ophogingen, gebouwen, losse vondsten en afval. Vanwege de lange gebruikperiode hebben de archeologische sporen een hoge dichtheid en een sterke onderlinge samenhang. De archeologische verwachting is daarom hoog.

- **Zone F: Bewoning of tuin langs de Rhijnspoorweg**
Betreft de zone van bewoning langs de in 1843 aangelegde Rhijnspoorweg. De materiële neerslag betreft sporen van ophogingen, gebouwen, losse vondsten en afval. Vanwege de korte gebruikperiode hebben de archeologische sporen een lage dichtheid en weinig onderlinge samenhang. De archeologische verwachting is daarom laag.

Zone G: Middeleeuwse ontginningen

Hier kunnen sporen voorkomen die verband houden met bewoning en landgebruik vanaf de 12de eeuw. De materiële neerslag betreft erven, terpen, verkavelingsporen en sloten uit de ontginningsperiode (12de/13de eeuw) tot en met de 20ste eeuw. Dergelijke overblijfselen hebben een wijde verspreiding. De archeologische verwachting is daarom laag.

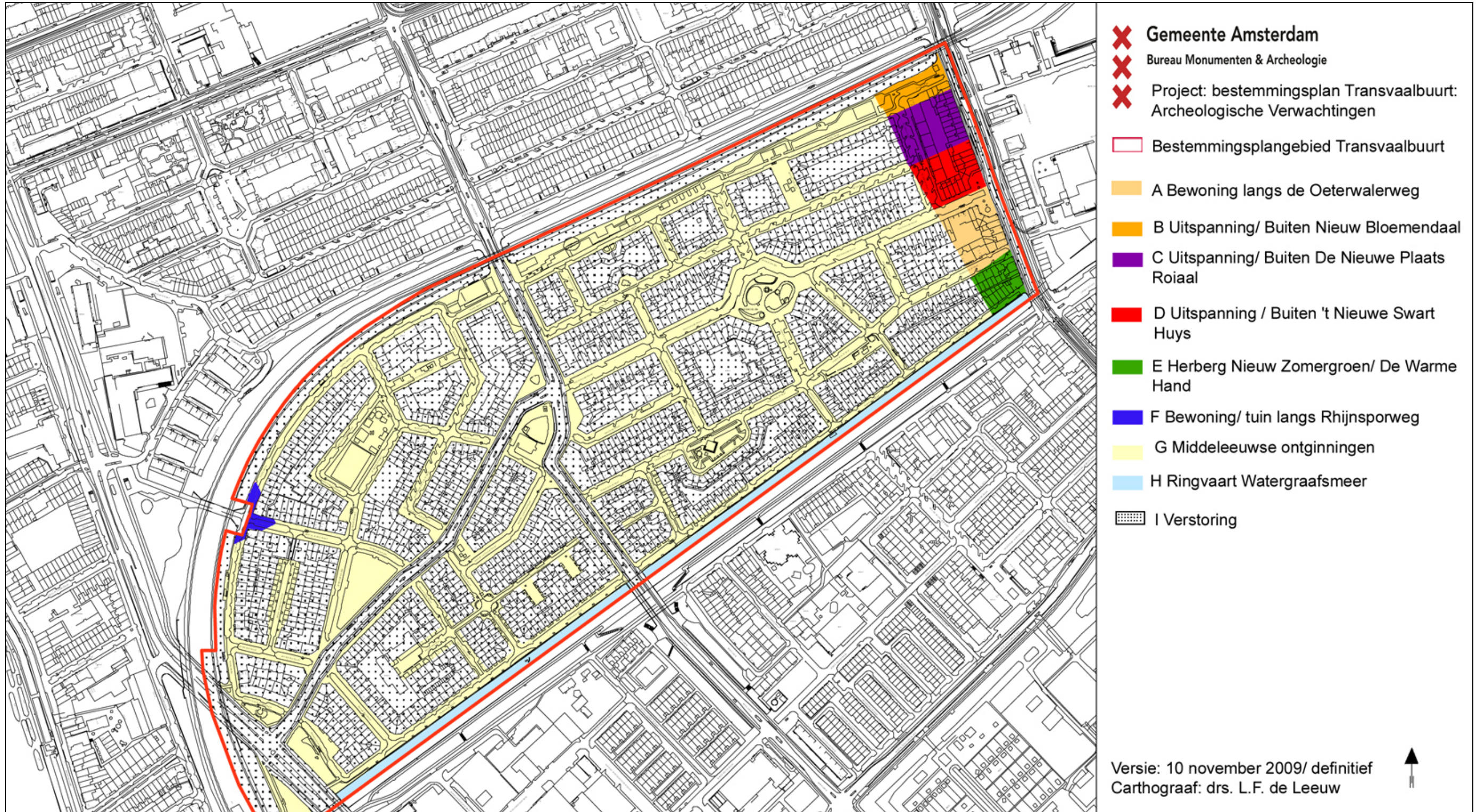
Zone H: Ringvaart Watergraafsmeer Polder

De materiële neerslag betreft losse vondsten en afval: in de ringvaart gegooid of verloren voorwerpen. Dergelijke overblijfselen hebben geen samenhang en hebben een wijde verspreiding. De archeologische verwachting is daarom laag.

Zone I: Verstoring

Bij de aanleg van de bebouwing in het eerste kwart van de 20ste eeuw is het bodemarchief dermate verstoord dat de kans op aanwezigheid van archeologische waarden gering is.

5 Archeologische beleidskaart

De archeologische beleidsadvieskaart van het plangebied Transvaalbuurt is bedoeld als een schematisch ruimtelijk overzicht van de maatregelen die nodig zijn voor de zorg voor het archeologische erfgoed binnen bepaalde zones of locaties in de plangebieden. De verwachtingen worden gekoppeld aan de huidige toestand van het terrein en mogelijk opgetreden bodemverstoringen. De clustering van de verwachtingszones resulteert in een beleidskaart met daarop zones met bijbehorende specifieke beleidsmaatregelen.

Archeologische Beleidszones op basis van de archeologische verwachtingszones en verstoringen

- Begrenzing plangebied

- **Beleid bij hoge verwachting (verwachtingszone A, B, C, D, E)**
Uitzondering van archeologisch veldonderzoek geldt bij bodemingrepen kleiner dan 500 m² en minder dan 2,00 m onder maaiveld.

- **Beleid bij lage verwachting (verwachtingszone H)**
Uitzondering van archeologisch veldonderzoek geldt bij ingrepen in de waterbodembodem kleiner dan 10.000 m².

- **Beleid: negatieve verwachting: (sub)recente verstoring (verwachtingszone F, G, I)**
Voor deze delen van het plangebied geldt een negatieve verwachting, vanwege de hoge mate van verstoring en de lage verwachting. Daarmee zijn deze delen van het plangebied vrijgesteld van verdere archeologische maatregelen.

Voor de uitvoering van archeologisch veldonderzoek, zoals een Archeologische Begeleiding (AB), een Inventariserend Veldonderzoek (IVO) of een Archeologische Opgraving (AO), is een archeologisch Programma van Eisen (PvE) vereist.

Voor het gehele plangebied geldt dat ook in geval geen archeologisch veldonderzoek vereist is en er toch archeologische overblijfselen ouder dan 50 jaar bij bouwwerkzaamheden aangetroffen worden, deze bij de gemeente aangemeld dienen te worden, zodat in gezamenlijk overleg met de opdrachtgever maatregelen getroffen worden tot documentatie en berging van de vondsten.

- X** Gemeente Amsterdam
- X** Bureau Monumenten & Archeologie
- X** Project: bestemmingsplan Transvaalbuurt:
Archeologisch Beleid
- Bestemmingsplangebied Transvaalbuurt
- Hoge verwachting: uitzondering van archeologie bij bodemingrepen kleiner dan 500 m2 en minder dan 2,00 m onder maaiveld
- Lage verwachting: uitzondering van archeologie bij ingrepen in de waterbodem kleiner dan 10.000 m2
- Vrijstelling archeologie

Versie: 10 november 2009/ definitief
Cartograaf: drs. L.F. de Leeuw

Conclusie

Het voorliggende bureauonderzoek naar archeologische waarden is uitgevoerd in het kader van het bestemmingsplan Transvaalbuurt. De mogelijkheid dat in de grond aanwezige archeologische waarden worden verstoord is afhankelijk van de grootte en de diepte van het te verstoren oppervlak bij toekomstige bouwingrepen.

De beleidskaart maakt onderscheid tussen vijf zones met een hoge archeologische verwachting, drie zones met een lage archeologische verwachting en een zone zonder verwachting. Voor de zones met een hoge archeologische verwachting **(A, B, C, D, E)** geldt een uitzondering van archeologisch veldwerk bij bodemingrepen kleiner dan 500 m² en minder dan 2,00 m onder maaiveld.

Voor één zone met een lage archeologische verwachting **(H)** geldt een uitzondering van archeologisch veldonderzoek bij ingrepen in de waterbodem kleiner dan 10.000 m².

Voor twee zones met een lage archeologische verwachting en voor de zone met verstoring **(F, G, I)** geldt vrijstelling van verdere archeologische maatregelen.

Voor de uitvoering van elk archeologisch veldwerk, zoals een Archeologische Begeleiding (AB), een Inventariserend Veldonderzoek (IVO) of een Archeologische Opgraving (AO), is een archeologisch Programma van Eisen (PvE) vereist.

Voor het gehele plangebied geldt de wettelijke meldingsplicht. Dit houdt in dat ook in geval geen archeologisch vervolgonderzoek is vereist en toch bodemvondsten ouder dan 50 jaar worden aangetroffen dit aan Bureau Monumenten en Archeologie gemeld moet worden zodat in gezamenlijk overleg met de opdrachtgever maatregelen getroffen worden tot documentatie en berging van de vondsten.

Bronnen

Digitale bronnen

Cultuur Historische Waardenkaart provincie Noord-Holland. <http://chw.noord-holland.nl>
Archeologisch Informatiesysteem (ARCHIS)

Literatuur

- Bertram, C., *Noord-Hollands Arcadia*, Alphen aan den Rijn 2005
BMA, *Ruimte voor Geschiedenis. Beleidsnota Monumenten en Archeologie*, Amsterdam 2005-2010, Amsterdam 2005.
Borger, G.J., 'Ontgonnen, bedijkt, bebouwd. De agrarische voorgeschiedenis van het stedelijk gebied', in: Heinemeijer, W.F. & Wagenaar, M.F., *Amsterdam in kaarten. Verandering van de stad in vier eeuwen cartografie*, Antwerpen 1987.
Dienst der Publieke Werken, 'Het bouwrijp maken van terreinen', *Ons Amsterdam* 19, 1967, 290-294.
Eerden, R. van, 'De archeologische reservaten van 'Malta'', *Archeobrief* 12/2 (2008), 13-18.
Gawronski, J. & J. Veerkamp, *Het Luycksterrein, Inventariserend veldonderzoek Overamstelstraat (2004)*, Amsterdam 2008.
Heijdra, T., *De Transvaalbuurt. Een geschiedenis vol idealen*. Alkmaar 1997.
Heijdra, t. en Popma, M., *Stomweg gelukkig in Amsterdam Oost*, Alkmaar 2001.
Kruizinga, J. H., *350 jaar Watergraafsmeer*, Amsterdam/Alphen aan den Rijn 1979.
Provincie Noord-Holland, *Beleidskader Landschap en Cultuurhistorie Noord-Holland*, Haarlem 2006.
Stol, T., *Wassend water, dalend land. Geschiedenis van Nederland en het water*, Utrecht/Antwerpen 1993.
Veerkamp, J.A.G., *Mammoeten in Amsterdam? Een inventarisatie van archeologische aandachtspunten bij de aanleg van de Noord/Zuid Metrolijn*, Amsterdam 1997.

Afmelding:

Archiscode 28563	datum 10-11-2009
Controle proces en waardestelling	prof. dr. J.H.G. Gawronski
Voor akkoord	datum: 16-11-2009

Hoofd afdeling Archeologie BMA
Prof. dr. J.H.G. Gawronski

Colofon

Archeologisch Bureauonderzoek 09-082

Datum: 16-11-2009
Status: definitief
Redactie: Prof. dr. J.H.G. Gawronski
Tekst: Dr. J. Euwe
Tekeningen: Drs. L. de Leeuw, dr. J. Euwe

© Bureau Monumenten & Archeologie, Gemeente Amsterdam, 2009
Postbus 10718, 1001 ES Amsterdam, 020-2514900

Niets uit deze uitgave mag worden veelevoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op enigerlei andere wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van BMA. BMA aanvaardt geen aansprakelijkheid voor eventuele schade voortvloeiend uit de toepassing van de adviezen of het gebruik van de resultaten van dit onderzoek.